

VICENT BAYDAL
FERRAN ESQUILACHE

**De Carraixet
a Bonrepòs i Mirambell
Els orígens medievals
d'un poble valencià**

institutió
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació
VALÈNCIA, 2020

Índex

Arxius citats	9
Introducció	
Quan Bonrepòs era Carraixet	11
1. Carraixet	
Carraixet i les alqueries veïnes en època andalusina	15
Les transformacions produïdes per la conquesta cristiana	28
2. Bonrepòs	
Del lloc de Carraixet al de Bonrepòs o Bellrepòs	43
L'evolució de la senyoria fins als Menaguerra i els Montoliu	59
Una comunitat rural menuda i movedissa	100
3. Mirambell	
La fundació d'una moreria en el seu context històric i social	115
L'urbanisme de Mirambell: una moreria rural del segle xv	129
Els primers pobladors de Mirambell	141
Conclusions	153
Apèndix documental	163
Figures	177
Bibliografia	193

Introducció

Quan Bonrepòs era Carraixet

En començar esta investigació per encàrrec de l'Ajuntament de Bonrepòs i Mirambell, primer sobre l'evolució urbanística de Mirambell i més avant, amb el finançament de Global Omnium, sobre els orígens medievals del conjunt de la població, incloent el nucli de Bonrepòs, a penes si se'n coneixien informacions relatives a aquell període.¹ Pràcticament la història coneguda del poble de Bonrepòs i Mirambell s'iniciava en l'any 1472, amb la concessió del mer i el mixt imperi de la seua jurisdicció al cavaller Francí Jardí de Menaguerra per part del rei Joan I (Sanchis Sivera, 1922: 155; Nicasio, 2008). Per aquell document se sabien diverses coses, com ara que Bonrepòs, igualment dit Bellrepòs, era un nucli habitat per cristians, mentre que Mirambell era de musulmans: «locus de Bellrepòs et eius moreria vocata Mirambell».² Igualment, també es vinculava plenament la senyoria del municipi a la família dels Menaguerra, que la mantingueren fins a entrat el segle XVI, quan passà als Montoliu, que eren els senyors del lloc en el moment en què els moriscos foren expulsats de Mirambell en 1609 i el nucli fou repoblat amb cristians nouvinguts. Però poca cosa més en sabíem, una situació realment estranya en el context de les poblacions properes a la ciutat de València, sobre les quals no solen faltar dades un poc més detallades.

Ara sabem la raó d'eixa manca d'informacions: tot i que Mirambell sí que es fundà durant el segle XV com a nucli de musulmans, segons vorem en el tercer capítol, Bonrepòs, per contra, era molt més antic però amagava el seu nom darrere d'un canvi

1 Agraïm tant a la institució municipal com al grup empresarial dedicat a la gestió d'aigües que hagen impulsat i fet possible esta investigació, particularment a Rosella Antolí Santolària, l'alcaldesa d'aleshores.

2 ACA, Cancelleria Reial, reg. 3.463, f. 134v-135r (6-XII-1472).

de topònim produït precisament en aquella mateixa època. En concret, Bonrepòs era l'antic nucli de Carraixet, documentat tant en època andalusina com en època cristiana fins a aquella modificació del nom de la població, que tingué lloc entorn de la dècada de 1430. Ja ho apuntà, de fet, l'erudit Marc Antoni Orellana (1923: 358) en parlar a finals del segle XVIII de les forques i de l'ermita de la Mare de Déu dels Desemparats de Carraixet, encara que ell mateix en dubtava i fins ara ningú no s'havia detingut a verificar la seua indicació:

Hay quien dice que dicho nombre, *Carraxet*, no es tan apropiado al mismo patíbulo, sino tomado del nombre del inmediato lugar de *Bonrepòs*, que en tiempo muy antiguo (según dicen) se llamó *Carraxet*. Pero de esto por aora dudo mucho.

A partir d'ara ja ho podem afirmar amb total rotunditat: com demostrarem amb profusió de dades en el segon capítol, el nucli de Carraixet, segurament fundat en època andalusina, es digué així fins que en algun moment de les primeres dècades del segle XV començà a rebre el nom de Bellrepòs o Bonrepòs, que és el que finalment es consolidà: «loci de Carraxet, alias de Bellrepòs», o «locum de Bonrepòs, olim dictum de Carraxet», segons diuen clarament els documents de l'època. En este sentit, el canvi de topònim possiblement estigué originat per les connotacions negatives de les forques que s'instal·laren a prop poc abans i que reberen el mateix nom de Carraixet. De fet, com també vorem, és ben probable que esta mateixa instal·lació acabara donant nom a tot el barranc, en l'actualitat conegut com a barranc de Carraixet però que amb anterioritat rebia altres noms genèrics com «la Rambla» o «el Riu Sec», segons apareix, per exemple, en el *Llibre dels fets* de Jaume I en parlar de la retirada musulmana de la batalla del Puig d'agost de 1237: «aquí es començà de vençre la batalla, e durà la vençuda tro al Riu Sec, que és entre Foyos e València» (Soldevila 2007: 292).

Així les coses, la identificació entre Bonrepòs i Carraixet ens ha permés remuntar-nos molt més enllà de l'any 1472, en primer lloc fins a les arrels andalusines de la població, gràcies a les informacions proporcionades per les tècniques de l'arqueologia hi-

dràulica i la reconstrucció del paisatge agrari original de l'Horta de València en època musulmana. Així mateix, la localització de diversa documentació arxivística procedent fonamentalment de l'Arxiu de Protocols del Patriarca de València i de l'Arxiu Municipal de València, tant relativa a Carraixet com a Bonrepòs, també ens ha permés anar més enllà de la senyoria dels Menaguerra i conèixer, encara de manera parcial i fragmentària, els anteriors posseïdors del lloc, com ara el cavaller Berenguer Fabra, el prevere Pere Ossinyà, el notari Jaume Desplà o els també cavallers Joan Escorna i Galceran Civera, i la dona d'este darrer, Margarida.³ Igualment, eixa documentació també ens ha proporcionat informacions sobre les primeres generacions de pobladors cristians de Carraixet i Bonrepòs en les centúries baixmedievales i sobre la fundació de Mirambell a mitjan segle xv com a nucli de musulmans per part dels esmentats Menaguerra. D'este darrer lloc, a més a més, hem analitzat el seu urbanisme originari com a moreria rural i hem complementat la recerca amb un apèndix final que inclou la transcripció d'alguns documents remarcables d'aquella mateixa època.

En definitiva, quatre són les grans aportacions del present llibre, segons tractarem de mostrar al llarg dels següents capítols. En primer lloc, s'hi oferix una proposta de reconstrucció del paisatge agrari i poblacional de la zona en època andalusina, entorn del segle xii aproximadament. En segon lloc, es demostra la vinculació i la continuïtat entre l'antic nucli de Carraixet i Bonrepòs, un nom que començà a emprar-se entorn de la dècada de 1430. En tercer lloc, s'hi aporten moltes noves informacions sobre els senyors i els pobladors de Carraixet/Bonrepòs en època baixmedieval. I, finalment, també s'hi exposen dades totalment

3 Agraïm a l'historiador Agustí Campos Perales que ens posara sobre la pista que el notari Jaume Desplà havia sigut senyor de Carraixet i ens proporcionara la referència de diversos documents relatius a la qüestió i també a l'historiador Agustín Rubio Vela que ens facilitara informacions sobre la mateixa senyoria i sobre les obres fetes en la casa de les forques de Carraixet a mitjan segle xv que citem amb posterioritat. La seua ajuda ha resultat fonamental per a enriquir notablement el nostre coneixement sobre l'evolució històrica de la població en època medieval.

desconegudes sobre la fundació de Mirambell a mitjan segle xv i els seus primers habitants musulmans. En definitiva, farem un apassionant viatge històric de Carraixet a Bonrepòs i Mirambell per tal de conèixer els orígens medievals d'esta població valenciana de l'Horta Nord.

1. Carraixet

Carraixet i les alqueries veïnes en època andalusina

Carraixet era una alqueria/aldea fundada en temps d'al-Andalus, tot i el seu topònim d'origen llatí anterior a la conquesta musulmana del segle VIII. De fet, el nom Carraixet, normalment escrit *Carraxet* en els documents d'època baixmedieval, és en valencià una evolució a través de l'àrab de la paraula llatina *caricetum*, és a dir, un carritxar, un lloc on hi havia abundància de la planta o herba coneguda com a càrritx (Coromines: 1989-1997).⁴ Això no vol dir, però, tot i el nom llatí, que *Caricetum* fora el topònim d'un assentament d'època romana que va continuar habitat després de la conquesta musulmana del 711 per a convertir-se llavors en una alqueria/aldea, sinó tot al contrari, perquè el nom fa referència clarament a un paratge on no hi havia habitatges ni conreus, ja que al·ludix, de forma general, a un espai on predominava la vegetació natural marjalenca.

No obstant això, sabem certament que en època romana alt-imperial la zona que hui ocupen Bonrepòs i Mirambell, i tots els pobles de la rodalia, estava dins d'una gran centuriació agrària que anava des dels turons del Puig (el límit de Valentia amb Sargentum pel nord) fins al riu Xúquer (el límit amb Saitabi pel sud), que en la zona més concreta que ens ocupa, des del Puig fins al barranc de Carraixet, estava basada en l'orientació de la Via Augusta (Ortega, Orengo & Palet 2012). És a dir, que la zona formava part de les terres cultivades pels habitants de la Valentia romana i el seu *pagus* o territori rural dependent entre els límits indicats, de

4 L'etimologia és clara i no hi ha lloc a la confusió, ja que la síl·laba llatina *ce* es transforma en *xe* quan passa al valencià a través de l'àrab, i el sufix llatí *-etum*, que servix per a crear noms col·lectius, sobretot botànics com en el cas de *caricetum*, es transforma en *-et*. D'ací el nom *Carraxet*, que apareix en el Llibre del Repartiment (Ferrando 1979: doc. 1404) i en molts altres documents baixmedivals fins a evolucionar al *Carraixet* dels nostres dies.

manera que sabem amb prou de seguretat que tota l'àrea estava ja conreada pels romans. Això vol dir, doncs, que és molt probable que la partida rebera el nom de *Caricetum* en època tardoantiga o visigòtica, quan segurament va restar abandonada a causa del replegament poblacional i la regressió agrícola que es va produir durant aquell període com a conseqüència de la crisi generalitzada del Baix Imperi Romà primer, i més especialment per les plagues i les fams que va patir tota la zona oriental de la península Ibèrica durant el segle VII, per la qual cosa possiblement la vegetació natural va tornar a ocupar la zona i d'ací va rebre el nom de carritxar.

No es tracta d'un fet excepcional. Molts dels topònims més coneguts de l'actual Horta de València que tenen un origen llatí anterior a la conquesta musulmana fan referència a característiques físiques del terreny i, per tant, no són noms d'assentaments romans sinó de paratges o partides més tardanes. Per exemple, Campanar ve del llatí *campanius*, un adjectiu que s'aplica a una zona plana, ja que precisament aquella àrea era per on es desbordava més fàcilment el Túria en cas d'avinguda, de manera que els depòsits de llims, prou habituals, la feien especialment plana i d'una gran qualitat agrícola. Per una altra banda, Xirivella ve del llatí *silva*, bosc, amb el sufix diminutiu -ella, per la qual cosa significa bosc menudet i fa referència a una xicoteta zona boscosa aïllada al bell mig de la plana de Valentia, la qual degué aparéixer com a conseqüència de l'abandonament en època visigòtica dels camps antigament conreats amb la centuriació romana. O Patraix, que ve del llatí *petrarius* i significa pedregar, ja que en aquella zona s'entrecreuen diversos barrancs i hi devien haver moltes pedres durant l'època, sense que això implique necessàriament l'existència d'un assentament habitat amb eixe mateix nom.⁵

En el cas de Carraixet la raó del topònim és evident, ja que el càrritx és una planta que viu en zones humides, i l'àrea que ocupa l'actual Bonrepòs i Mirambell, situada junt a la ribera del barranc que actualment porta el mateix nom, en devia ser una

5 Sobre l'etimologia, vegeu el que indiquen Álvaro Galmés (1983) per a Campanar i Joan Corominas (1989-1997) per a Xirivella i Patraix.

zona propícia quan no existia l'horta. De fet, encara ara hi ha una partida i una séquia entre els termes de Vinalesa i Bonrepòs que es diu, precisament, la Marjal; i, tot i que hui en dia és una zona d'horta totalment consolidada, la conservació del topònim indica que abans hi existia una menuda marjal i que la seua dessecació es va produir no fa molts segles. En qualsevol cas, que la zona no estiguera habitada ni cultivada en època visigòtica, quan se li va posar nom, no vol dir, evidentment, que ningú no passara mai per allí. De fet, la Via Augusta romana es trobava just al costat, i sempre ha estat en funcionament com a camí principal de circulació de nord a sud i viceversa, de manera que la zona devia ser freqüentada per tal de recol·lectar cànritxs i altres plantes i herbes d'aquell *caricetum*.

No debades, el cànritx ha tingut múltiples usos en totes les societats preindustrials al llarg de la història, fins al punt que el jurista sevillà Ibn 'Abdun, que va escriure un tractat sobre els oficis de jutge (*qa'id*) i de vigilant del mercat urbà (*muhtasib*), recomanava als governants islàmics la conveniència de protegir i conservar els cànritxars, i a més a més que s'ordenara als habitants de les riberes dels rius a plantar cànritx per tractar-se d'una matèria primera de la qual no es podia prescindir.⁶ I és cert que el cànritx s'ha emprat tradicionalment en molts diversos àmbits: en la construcció (fonamentalment per als sostres enguixats), per a fer estores i tota mena de cistells, o també per a fer tanques amb les quals protegir els cultius del vent. A més, les fulles poden ser consumides pels animals com a farratge, i és evident que pot haver tingut altres usos que ara desconeixem, però que farien del cànritx una planta molt productiva.

En definitiva, amb les dades disponibles, i a falta de futures proves arqueològiques que ho confirmen o no, el que pareix més lògic és que quan els primers musulmans van arribar a la plana de Valentia després de la conquesta del segle VIII, la zona que ara ens ocupa de Bonrepòs i Mirambell no estava habitada i, probablement, no ho va començar a estar de seguida com vorem

6 Capítol 80 del *Risala fil-Qada' wa-l-hisba*, que fou traduït al francès per Évariste Lévi-Provençal (1947).

després. Però el topònim llatí Caricetum es va mantindre com a nom de la partida, transmés pels indígenes hispanoromans que quedaven als nous colons d'origen àrab i berber que provenien del Pròxim Orient i el nord d'Àfrica, els quals anaven arribant i instal·lant-s'hi a poc a poc. Fou posteriorment, quan es va formar un nou assentament habitat i es va començar a construir l'horta, que la nova alqueria/aldea andalusina rebria també eixe nom, però ja arabitzat com a Carraxet.

En este sentit, cal tindre present que les noves alqueries (de l'àrab *al-qarya*) que s'anaven formant amb l'arribada dels musulmans no eren simples aldees veïnals com les de l'Europa cristiana. Al contrari, els grups camperols que s'anaven instal·lant en el territori –fonamentalment berbers del nord d'Àfrica en el cas de Xarq al-Andalus, la part oriental de la península Ibèrica– tenien una organització social tribal. Almenys al principi molt marcada, tot i que amb el temps pareix que es va anar diluint. En qualsevol cas, el que no va desaparèixer mai en la societat andalusina fou la manera d'organitzar-se, pròpia de les societats tribals, que és la família extensa agnàtica formada per un xeic o pare de família i tots els seus fills, nets, besnets, germans, nebots, etc. En definitiva, una família gran i de forta jerarquia patriarcal.

Són estes famílies les que solien donar nom a les alqueries amb un topònim començat per la partícula *beni-*, que és el plural d'*ibn* i significa «els fills de» o «els descendents de», però no únicament, ja que aquell mateix tipus d'assentament familiar també podia rebre un altre nom antic heretat de l'època llatina, o un nom geogràfic. D'altra banda, en les alqueries constituïdes per unes poques cases és probable que tots els habitants formaren part de la mateixa família, mentre que en les alqueries més grans hi solien haver diverses famílies extenses barrejades. En tot cas, no es tractava de simples aldees veïnals –tal com les entenem nosaltres actualment, que són les pròpies de la societat occidental, amb moltes famílies nuclears formades només pels pares i els fills–, sinó que eren vertaders nuclis de producció unitaris i molt ben organitzats, amb certes característiques típiques de les societats tribals (Esquilache, 2018).

Malauradament, no tenim encara cronologia per a saber en quin moment exacte del període andalusí que va del segle VIII al XII es va produir la creació de la nova alqueria de Carraixet, i de la resta d'alqueries andalusines que l'envoltaven. Però ja fa uns anys que l'estudi morfològic del paisatge agrari, i més concretament el de l'horta, ens està aportant informacions interessants que la documentació escrita no ens pot proporcionar, bàsicament perquè a penes n'hi ha. De fet, ara podem dir que el paisatge agrari és com un arxiu de documentació escrita, que si se sap llegir pot aportar coneixements històrics nous que fins a fa poc no podíem ni imaginar.

Així les coses, per a extraure informació del paisatge agrari de l'actual nucli de Bonrepòs i antiga alqueria de Carraixet, el primer que cal fer és acotar una zona d'estudi, que ha d'anar un poc més enllà de l'horta existent en l'actual terme municipal de Bonrepòs i Mirambell, ja que l'organització de l'espai varia al llarg del temps i les divisions que tenien les comunitats rurals andalusines no tenen per què coincidir amb els límits municipals de hui en dia, que poden ser molt posteriors o haver variat amb els segles. Per això, serà més interessant eixamplar el camp de visió cap als municipis veïns, cosa que també ens permetrà després entendre millor el cas de Carraixet en el seu context històric i geogràfic. En este cas, un dels límits més evidents de la zona d'estudi és, sens dubte, el barranc del Carraixet per l'oest i pel sud, ja que és una gran barrera natural que separa els sistemes hidràulics que hi ha a banda i banda, mentre que pel nord arribarem fins a Foios inclòs, formant així un triangle.

Dins d'esta zona acotada, el primer que crida l'atenció és l'existència d'infraestructures històriques conservades, principalment el traçat de l'antiga Via Augusta romana que encara ara segueix l'antiga carretera de Barcelona; almenys entre Puçol i el barranc del Carraixet. És, sens dubte, l'element més antic conservat, i té una gran importància perquè és el camí que ha articulat el poblament de la zona indicada al llarg dels segles, i a través de les diverses societats que s'han succeït en el territori, ja que té com a finalitat la circulació de les persones i la resta de camins subsidiaris que venen de les poblacions i els camps desemboquen en ella.

També les marjals han tingut històricament una gran importància, especialment les de la costa, en terme de Meliana i d'Almàssera, tot i que ara estiguen dessecades i transformades en una bella i productiva horta cultivada; almenys des d'època moderna. De fet, sabem que abans, en època baixmedieval i de ben segur que en època andalusina, s'empraven com a espai de pastura, de caça i per a la recol·lecció de múltiples plantes útils. El càrritx, per exemple, entre moltes altres. Però no sols a vora mar hi havia marjals, sinó que ja hem vist adés, per la conservació del topònim, que entre Vinalesa i Bonrepòs n'hi havia una no fa molts segles; i, a l'altra banda del barranc, en terme de Carpesa, sabem que encara en el segle XIII, després de la conquesta de Jaume I, hi havia una marjal al voltant del barranc de Palmaret que fou parcialment dessecada per l'orde del Temple (Guinot i Esquilache, 2010).

Finalment, és evident que la principal infraestructura que articula el paisatge agrari és el mateix sistema hidràulic, sense el qual l'horta no existiria, que en este cas és la Séquia de Montcada construïda en època andalusina. Des de la séquia mare –que travessa el barranc a l'altura de Vinalesa i continua per l'Horta Nord mantenint la cota fins a Puçol– van eixint els diversos braços principals que porten l'aigua vers el sud-est. En la zona que ens ocupa hi ha, en primer lloc, el roll de Carraixet, que va paral·lel al barranc del mateix nom i rega els termes de Vinalesa i de Bonrepòs i Mirambell. Un roll és un braç d'irrigació que pren l'aigua de la séquia mare a través d'un forat en el mur lateral del caixer, generalment redó i d'una mida determinada segons l'aigua que li correspon al dit braç. Després hi ha la Fila de Foios i Meliana, que rega els seus respectius termes municipals arran d'un partididor de llengua proporcional situat sobre la mateixa séquia mare de Montcada, que consta d'un tallamar de pedra que de forma permanent dividix l'aigua entre el braç i la séquia mare. I això vol dir que és un braç important i principal del sistema hidràulic, perquè tots els que tenen partididor de llengua ho són i formen part del disseny més antic de la séquia mare.

Entremig dels dos braços esmentats, però, ix de la mateixa fila el roll de Macarella, i del mateix roll un poc més avant el braç del Tercet, que en l'actualitat són uns braços principals igual que els

altres però que no prenen l'aigua directament de la séquia mare sinó de la Fila de Foios. Servixen bàsicament per a regar els termes actuals de Vinalesa i Cases de Bàrcena, i en el cas del Tercet també tota la part sud del terme de Meliana. A banda, de cadascun d'estos braços principals esmentats van –o anaven– eixint els braços secundaris, des d'ells les regadores dels camps, i entre tots plegats formen una gran xarxa hidràulica que permet portar l'aigua des de la séquia mare fins a totes i cadascuna de les parcel·les de l'horta. La reconstrucció completa del sistema hidràulic en la zona delimitada, feta mitjançant la prospecció al camp d'algunes zones conservades i de plànols cadastrals antics, es pot observar en la Figura 1, dibuixada sobre una foto aèria de 1945, que és la més antiga que es coneix.

Això és, per tant, l'horta tal com hui la coneixem, tot i que una part ja haja desaparegut per l'avanç urbanístic. És a dir, una gran extensió de terres de cultiu on totes les parcel·les estan irrigades. Amb tot, cal tindre en compte que quan l'Horta de València es va construir originàriament no era com ara, sinó que, ben al contrari, en època andalusina només es regaven unes quantes parcel·les situades al costat de cada alqueria/aldea, que formaven uns espais hidràulics menuts d'unes poques hectàrees. I en els intersticis, en la resta de l'espai que hi havia entre elles, es podien trobar alguns cultius de secà, pastures o, fins i tot, algunes zones boscoses i de marjal, com ja hem vist. Eixos espais irrigats andalusins, però, s'identifiquen generalment entre les parcel·les de l'horta actual extensiva perquè les seues regadores es dividixen habitualment de forma arborescent, i no ortogonalment formant graelles com en els braços afegits després de la conquesta cristiana, segons comprovaren tot seguit. I, a més, solen tindre un perímetre de morfologia coherent, generalment piriforme o campaniforme, però en qualsevol cas quasi sempre arredonit (Esquilache, 2018).

S'entendrà molt millor tot plegat si ens fixem en la Figura 2 per a seguir l'explicació amb detall. En primer lloc, podem vore que dalt de tot, sobre la Fila de Foios i Meliana, hi ha un gran espai hidràulic d'unes 25 hectàrees de superfície, i un perímetre extern de forma acampanada. La forma arborescent de les seues regadores eixint del braç principal no deixa lloc al dubte. I tam-

poc no n'hi pot haver per a identificar esta important horta andalusina amb l'alqueria/aldea de Foios, ja que es troba sobre la fila principal, al costat del poble actual, i dins del mateix terme municipal. La seua mida, que es pot classificar dins del grup de les més grans de tota l'Horta de València, indica que pertanyia a una alqueria gran i important.⁷ Si continuàrem el traçat de la fila, però, comprovaríem que després de creuar el camí reial de Morvedre, que és l'antiga Via Augusta, apareixeria en el terme actual de Meliana un altre espai irrigat andalusí, que evidentment pertanyia a esta altra alqueria/aldea que és Meliana.⁸

D'altra banda, com ja hem vist adés, de la mateixa fila en el seu tram inicial ix el roll de Macarella, i un poc més avant el braç del Tercet. Es tracta de dos braços força interessants, perquè en ells es poden identificar amb l'anàlisi morfològica fins a tres espais hidràulics andalusins. Un prou xicotet a l'inici del braç de Macarella, de només 2'5 hectàrees i una morfologia piriforme molt acusada; i a continuació, en el mateix braç, un altre de morfologia acampanada i 12 hectàrees de superfície. Per la seua banda, en el braç del Tercet hi ha un darrer espai hidràulic de 8 hectàrees de superfície, lleugerament acampanat i allargassat, la forma arborescent del qual permet identificar-lo com a andalusí amb suficient seguretat.

De fet, la identificació d'estos tres espais irrigats andalusins amb els respectius noms de les alqueries conegudes a través de la documentació tampoc no sembla massa complicada, segons es pot apreciar en la indicada Figura 2. L'horta de 12 hectàrees no pot ser una altra que l'alqueria de Macarella, perquè està al bell

7 Les hortes andalusines més grans identificades fins ara a l'Horta de València es troben entre 25 i 34 hectàrees, que és la superfície més gran de totes les localitzades, corresponent a Carpesa (Esquilache, 2018).

8 Gràcies al Llibre del Repartiment sabem que molt a prop de Meliana hi havia l'alqueria d'Alquellelin, que és un topònim que ve de l'àrab *al-qallalin*, els fabricants de gerres, i probablement fa referència a un barri de terrissers. Malauradament, si tenia una horta pròpia, no sabem on es trobava perquè tot el terme de Meliana no ha estat estudiat, encara que segurament devia estar dins de l'actual terme municipal, i és possible que també ho estiguera l'alqueria de Cassen, que ve de l'àrab *Qassim* (Ferrando, 1979: docs. 1351 i 1403).

mig de la partida del mateix nom, i el braç que li porta l'aigua també rep eixe nom. Sabem segur que era una alqueria/aldea andalusina perquè apareix esmentada diverses vegades en el Llibre del Repartiment amb el nom de Nacarella,⁹ i encara va seguir habitada amb posterioritat. De fet, Macarella apareix documentada en la Baixa Edat Mitjana encara com a lloc habitat, i sabem que és el nucli original del poblament que segles més tard rebria el nom de Cases de Bàrcena, de manera que no hi ha cap dubte sobre l'atribució d'eixe espai irrigat.¹⁰

L'altra horta de només 8 hectàrees de superfície que hi ha al seu costat, just al nord, ha de ser, molt probablement, l'alqueria/aldea de Xilvella al-Xarquia, ja que el Llibre del Repartiment (Ferrando, 1979: docs. 541, 655 i 1.381) diu específicament que estava situada *iuxta Naquerella*. En este altre cas, l'alqueria també va seguir habitada després de la conquesta cristiana, tot i que devia ser un xicotet nucli de molt poques cases, tant en època andalusina com després, puix este mateix topònim, o de vegades Xilvella de Meliana, apareix com a partida en diversos documents datats entre els segles xv i xviii, alhora que en la documentació de la Reial Séquia de Montcada d'època moderna s'esmenta com a terme.

9 També apareix esmentada alguna de les vegades com a Naquarella i Nacarella, però són variacions normals causades per les vacil·lacions dels escriptors cristians a l'hora d'escriure els topònims que escoltaven pronunciats en àrab pels andalusins (Ferrando 1979: docs. 122, 541, 622, 638, 639, 644, 645, 648, 649, 655, 663, 682, 748, 800, 824, 1042, 1153, 1253, 1365 i 1596).

10 Sobre el topònim de Nacarella, Joan Coromines (1989-1997) proposa que vindria de Naqra Él-Lah, on *naqra* significaria forat en àrab i *Él-Lah* seria un sufix superlatiu àrab derivat del nom de Déu (*Allah*), de manera que significaria alguna cosa així com el gran forat, o més aïna la gran foia, la qual cosa no té cap sentit en el cas de Nacarella, que és un terreny totalment pla. De fet, per al cas de la Macarella de Mallorca, el mateix Coromines (1989-1997) aposta per Makkra Él-Lah, la gran terra roja. Això darrer potser tindria més sentit, però canviant el sufix superlatiu àrab, que realment quasi mai és emprat, pel sufix diminutiu propi del llatí tardà *-ella*, de manera que més o menys significaria la terreta roja o alguna cosa similar. Açò darrer, tot i no comptar amb més fonaments que el raonament filològic, tindria una certa lògica històrica i geogràfica, ja que l'argila de la plana de València és habitualment rogenca, i la de Macarella podria haver-ho estat un poc més en algun moment del passat, raó per la qual li hauria pogut donar aquell nom.

No debades, l'horta andalusina identificada està dins de l'actual terme de Cases de Bàrcena i sabem que esta població situada al llarg del camí reial de Morvedre estava formada a finals del segle XVIII, segons Antoni Josep Cavanilles (1795: 140), per dos nuclis que llavors no es tocaven: els de Macarella i Xirivella –que és l'evolució de l'antic topònim de Xilvella–. D'altra banda, pel que fa al nom complet andalusí de Xilvella al-Xarquia, el podem traduir per Xilvella de Llevant, que es deia així amb la finalitat de diferenciar-la de la Xilvella al-Garbia o Xilvella de Ponent que apareix igualment en el Llibre del Repartiment i es correspon amb l'actual municipi de Xirivella, a l'Horta Sud.¹¹

Quant a l'horta més menuda que hi ha situada sobre el mateix braç de Macarella, amb només 2'5 hectàrees de superfície, ha de ser necessàriament la de Vinalesa, ja que està en el seu terme i és segur que no hi ha cap altra més a prop del nucli actual. A banda d'això, però, esta horta ens aporta una informació molt rellevant perquè, d'acord amb la seua morfologia i la mida de la seua superfície, tot indica que era un rafal. Els rafals, de l'àrab *rahal*, eren una espècie de finques o explotacions agropecuàries posseïdes generalment per personatges lligats a càrrecs importants de l'àmbit militar, jurídic o administratiu, i ocasionalment per rics mercaders. En definitiva, gent important i amb una bona posició social a qui l'estat andalusí concedia terres en propietat

11 No hi ha cap dubte sobre quina és cadascuna d'elles perquè les dos vegades que apareix Xilvella al-Garbia en el Llibre del Repartiment és per a ser donada al mestre de l'orde de Calatrava i sabem que eixa Xirivella de l'Horta Sud fou senyoriu d'este orde castellà durant una part de la Baixa Edat Mitjana (Ferrando, 1979: docs. 134 i 2.213).

Sobre les mencions a Xilvella de Meliana en el segle xv, vegeu, per exemple: ACCV, Protocols notariais, Bertomeu Tovia, 24.537, 5 de gener de 1433, 26 de gener de 1433 i 16 de juliol de 1433. Pel que fa als esments en la documentació de la Séquia de Montcada, el topònim apareix en diversos informes moderns publicats per François Jaubert de Passa (1844), i, com hem indicat, el darrer esment que es coneix és el que fa Antoni Josep Cavanilles (1795: 140). Després d'això, el topònim desapareix de la documentació i, segons les informacions orals proporcionades per llauradors de Cases de Bàrcena, sembla que no ha arribat fins als nostres dies, segurament com a conseqüència de la desaparició diferenciada del nucli habitat o caseriu, que en l'actualitat no sabem on es trobava amb total exactitud.

per a ser explotades a canvi dels serveis prestats (Guichard, 2001). En principi, doncs, no podríem anar més enllà de proposar com a hipòtesi que Vinalesa era en realitat un rafal. Però si combinem esta informació amb el fet que l'inici del seu topònim (Binalesa a l'Edat Mitjana) pareix fer referència a la partícula *ibn* o *ben* –que forma part dels noms de persona àrabs per a indicar la descendència agnàtica–,¹² i tenim en compte també que els rafals sempre porten el nom del seu propietari individual, això ens porta a proposar amb més probabilitat que estem davant de l'horta pròpia de Vinalesa i que, efectivament, era un rafal i no una alqueria/aldea com s'havia suposat fins ara.

Finalment, si tornem a la Figura 2, ens queda per examinar l'horta que hi ha sobre el roll de Carraixet, amb una superfície de 18 hectàrees i un perímetre de morfologia campaniforme. Evidentment, pel seu emplaçament en terme de Bonrepòs i Mirambell, i pel nom del braç que li porta l'aigua, no hi pot haver cap dubte sobre el fet que estem al davant de l'horta pròpia de l'alqueria/aldea andalusina de Carraixet, que és la que motiva este llibre. D'altra banda, crida molt l'atenció que les tres hortes de Carraixet, Macarella i Xirivella estigueren recolzades directament sobre l'antiga Via Augusta pel seu final, cosa que reforça encara més la importància d'este camí de circulació al llarg dels segles, fins al punt de condicionar la construcció dels espais irrigats. Cal pensar, de fet, que són espais irrigats aterrats, malgrat ser terrasses de poca altura, i tot edifici abanecat comença sempre a construir-se de baix cap a dalt, ja que la terrassa de dalt es recol-

12 Joan Coromines (1989-1997) proposa que el topònim de Vinalesa vindria del nom de persona Ibn 'Alí 'Isà, però Carmen Barceló ho nega rotundament perquè en àrab estos dos noms no poden anar junts sense la partícula *ibn* entre ells (Frechina *et alii*, 2011: 63-64). Per la seua banda, la mateixa Carmen Barceló (1982) va considerar Vinalesa com una evolució posterior del topònim Benivolesar que apareix en el Llibre del Repartiment com a part de la donació a la milícia de Barcelona, i sabem que devia trobar-se per esta zona nord perquè algunes de les altres alqueries esmentades, com ara Meliana, també es trobaven allà. Amb tot, la identificació d'esta horta andalusina relacionada segurament amb un rafal per la seua mida suggereix que el nom de persona individual amb la partícula *ibn* és més probable, independentment de quina siga la segona part del nom, que per ara resta sense desxifrar.

za directament en la de baix. Per tant, aquelles tres hortes andalusines es degueren començar a construir, clarament, partint de l'antic camí romà de circulació.

D'altra banda, la mida de la superfície de cadascuna de les hortes andalusines analitzades és també una dada important, ja que ens aporta una lleugera idea de la grandària dels nuclis d'habitatge i la seua població. Com més gran era l'espai irrigat, més gran era l'alqueria i el nombre de cases amb les seues respectives famílies i habitants, i com més menuda és l'horta, més ho és l'alqueria. De fet, en el cas de Xirivella no hi devien haver més de dos o tres cases, i en el de Macarella només cinc o sis com a molt, per dir, com a hipòtesi, unes xifres orientatives a falta de cap indici real, i a l'espera de futures recerques arqueològiques que ho puguen corroborar o ens permeten corregir la hipòtesi. En el cas de Carraixet estem parlant ja d'una horta una miqueta més gran i, per tant, això fa que siga molt més difícil aventurar una xifra sense més indicis. Però potser podríem parlar d'una desena o una quinzena de cases, i això la convertiria en una alqueria menuda però bastant més significativa que les anteriors.

En el cas de Foios és evident que es tracta de l'alqueria/aldea més gran i important de totes les de la zona. De fet, sobre això últim ja hi havia diverses pistes que ho suggerien, com ara que el seu braç d'irrigació –la Fila de Foios i Meliana– nasquera d'un partidor de llengua. També ho apuntava el fet que després de la conquesta cristiana la parròquia de Foios incloguera totes les alqueries/aldees del voltant que ja hem vist ací, ara anomenades «llocs». I, finalment, ho era pel fet que el seu terme municipal actual siga el més gran de la zona, i que la seua forma indique que la resta dels termes veïns, especialment el de Vinalesa, el de Cases de Bàrcena i el de Meliana –potser també els d'Albalat, Mauella i Albuixec, encara que no és tan segur–, siguen segregacions posteriors d'un terme original més gran, que era el de Foios en època andalusina i que van heretar els senyors feudals. En qualsevol cas, que la superfície de l'horta fora de 25 hectàrees corrobora de manera definitiva que l'alqueria/aldea de Foios era el nucli principal que organitzava tota l'àrea.

De fet, l'anàlisi morfològica no sols ens indica que hi havia una certa jerarquia segons la mida de cada nucli, sinó que també ens pot aportar informació diacrònica. Malauradament no podem saber en quin moment concret es va construir cada horta andalusina i, per tant, quan es va fer cada alqueria/aldea, perquè això requeriria d'excavacions arqueològiques que no s'han realitzat fins ara; però almenys l'estructura del sistema hidràulic ens indica que hi van haver distintes fases, i es pot saber quines van anar primer que les altres. Per exemple, és segur que l'alqueria/aldea de Foios és la més antiga al nord del barranc del Carraixet, ja que el partidori de llengua que permet a la Fila de Foios i Meliana prendre l'aigua de la séquia mare ens assenyala que la seua horta forma part del disseny original d'este tram de la séquia de Montcada. I com és el primer braç, és el més antic. D'altra banda, com que l'horta de Foios es troba abans que la de Meliana sobre el braç, és evident que la primera és més antiga que la segona i, per tant, Meliana ha de ser una ampliació posterior. Però no podem saber quant de temps va passar entre la construcció d'una i altra horta, ja que, com diuen els arqueòlegs quan parlen de l'estratigrafia, igual pot ser una setmana com diversos segles. En qualsevol cas, pareix evident que Meliana va ser en realitat una ampliació i que, per tant, es tractaria d'un nou assentament bastant posterior a Foios, amb molts anys de diferència.

Pel que fa a Xirivella, Macarella i Carraixet, la seua similitud geogràfica i morfològica pareix suggerir que són pràcticament coetànies les tres, si bé relativament tardanes pel fet de prendre l'aigua mitjançant un roll i no un partidori proporcional. No debades, els partidors de llengua com els de Foios formen part sempre del disseny original del sistema, mentre que els rolls són afegits posteriors per concessions d'aigua. Només l'horta de Carraixet podria ser una miqueta més antiga pel fet de prendre l'aigua directament de la séquia mare i no de la Fila de Foios com les altres dos, però això certament recau en el terreny de les especulacions. En qualsevol cas, és segur que el rafal de Vinalesa és molt tardà, ja que es nota que està afegit després sobre el braç de Macarella i, a més, sabem que els rafals només van començar a construir-se cap al final del segle XI i sobretot al llarg del XII. Una època, a més

a més, que va coincidir amb la probable construcció de l'espai irrigat andalusí de l'alqueria/aldea d'Almàssera, una horta veïna de Carraixet que no hem esmentat fins ara perquè pertany a un altre sistema hidràulic, el de Rascanya. En este sentit, sabem que la Séquia de Rascanya fou l'última a construir-se de tota l'Horta de València, probablement entre els segles XI o XII (Esquilache, 2018), i si a eixe element afegim el fet que Almàssera era la darre-ra horta que regava este altre sistema, és evident, sense massa dubte, que l'horta d'Almàssera, i per tant l'alqueria, fou la més tardana de totes les d'esta àrea.

Comptat i debatut, això que es pot observar en la Figura 2 seria bàsicament el sistema de cultiu irrigat que es van trobar Jaume I i la seua host feudal quan van arribar el 1237 per a conquerir la ciutat de València i el seu terme general. Si bé l'aspecte visual del paisatge devia ser prou més frondós, ja que entre mig de les hortes irrigades hi hauria, com ja hem apuntat, cultius de secà o de reg esporàdic, i marjals per a caçar, recol·lectar plantes com el càrritx, pasturar els animals, etc. Amb tot, a partir d'aquella mateixa conquesta cristiana tot això va anar desapareixent i l'horta va passar, a poc a poc, a ser eixa enorme extensió de terra irrigada que tots coneixem, mitjançant el procés de divisió de terres, construcció de noves parcel·les i ampliació dels sistemes hidràulics que observarem a continuació. Així, doncs, amb l'expulsió dels musulmans en 1238 l'alqueria andalusina de Carraixet desapareixia i donava pas al nou lloc de Carraixet, habitat ara per colons cristians arribats de fora.

Les transformacions produïdes per la conquesta cristiana

En la primavera de 1237 la host feudal, reunida a Terol, baixà per la vall del Palància disposada a conquerir Madinat Balansiya. Com que no portava suficients efectius per a posar un setge complet a la ciutat, perquè una part dels vassalls de Jaume I no havia acudit a la cita indicada pel seu senyor, en arribar als turons del Puig el rei decidí parar per a reconstruir el castell que l'emir Zayyan ibn Mardanix havia ordenat destruir unes setma-